

3. Furduj F. I. Sovremennye predstavlenija o fiziologicheskikh mehanizmah razvitija stressa / F. I. Furduj // *Mehanizmy razvitija stressa. Sb. nauchn. trudov.* – Kishinev : Shtiinca, 1987.

4. Kljavec' O. Ja. Metodiki vivchennja povsjakdenного stressu i sposobiv rozv'jazannja krizovih zhittevih situacij / O. Ja. Kljavec', B. P. Lazorenko. – K., 2009. – S.13–15.

5. Ivanov D. A. Psihologo-psihiatrichni aspekti mirotvorchoї dijial'nosti. / D. A. Ivanov. – Chernivci, 2007. – 424 s.

6. Abdurahmanov R. A. Voennaja psihologija / Abdurahmanov R. A. – M. : Voennyj universitet, 1996. – 260 s.

7. Suvorova V. V. Psihoprofilaktika stressa / Suvorova V. V. – M. : Pedagogika, 1985. – 208 s.

УДК 159.923.2

Зубовський Д.С., науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, молодший науковий співробітник науково-методичного відділу (психологічного вивчення особового складу) НМЦ КП МОУ, e-mail: z.dmitry.zub@gmail.com

ФЕНОМЕН ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИ НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена висвітленню та аналізу сучасного стану наукового вивчення феномену посттравматичного зростання в зарубіжній психології. Початок вивчення феномену посттравматичного зростання відображає собою зміну дослідницьких парадигм стосовно психологічної травми. На сьогоднішній день феномен посттравматичного зростання займає одне з провідних місць в професійній літературі за кількістю щорічних досліджень та публікацій. В роботі висвітлено ключові та найбільш проблемні сфери дослідження цього явища. Зокрема, здійснено диференціацію феномену посттравматичного зростання від деяких пов'язаними чи подібними психологічних концептів (психологічна резильєнтність, життєстійкість, диспозиційний оптимізм, почуття узгодженості). Окрім цього, в роботі виділено основну характеристику посттравматичного зростання та продемонстровано три основні сфери прояву цього феномену (позитивні зміни у ставленні до себе, зміни в міжособистісних відносинах, поява більш інтегрованої життєвої філософії). Зазначено сучасний стан побудови вичерпних теоретичних моделей посттравматичного зростання.

Ключові слова: посттравматичне зростання, психологічна травма, психотравмуюча подія.

Статья посвящена освещению и анализу современного состояния научного изучения феномена посттравматического роста в зарубежной психологии. Начало изучения феномена посттравматического роста отражает изменение исследовательских парадигм относительно психологической травмы. На сегодняшний день фено-

мен посттравматического роста занимает одно из ведущих мест в профессиональной литературе по количеству ежегодных исследований и публикаций. В работе освещены ключевые и наиболее проблемные сферы исследования этого явления. В частности, осуществлено дифференциацию феномена посттравматического роста от некоторых связанных или подобными психологических концептов (психологическая резильентность, жизнестойкость, диспозиционный оптимизм, чувство согласованности). Кроме этого, в работе выделено основную характеристики посттравматического роста и продемонстрированы три основные сферы проявления этого феномена (положительные изменения в отношении к себе, изменения в межличностных отношениях, появление более интегрированной жизненной философии). Указано современное состояние построения исчерпывающих теоретических моделей посттравматического роста.

Ключевые слова: посттравматический рост, психологическая травма, психотравмирующее событие.

Постановка проблеми. В останні роки в зарубіжній психології спостерігається стрімка зміна дослідницьких парадигм стосовно дослідження психологічної травми. На противагу традиційній та широко представлений «патологізованій» парадигмі, що відповідає на питання про те, яким чином вплив стресорів призводить до небажаних хворобливих наслідків, все активніше протиставляється нова – позитивно орієнтована. З'являється все більше досліджень, в яких не лише констатується деструктивний бік психотравми, але й емпірично підтверджуються позитивні або адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання психотравмуючої події. Так, станом на 2004 рік, в своїй оглядовій статті на тему «позитивні зміни після травматичних подій», С. Джозеф та А.Лінлей, визначали лише 39 наукових робіт, в яких повідомлялося про позитивні зміни, що відбулися з тими, хто пережив травматичну подію [13]. На сьогоднішній день ця цифра збільшилася в десятки разів. Лише на вищезазначену наукову статтю, в пошуковій системі «Google Scholar», вже налічується близько 1500 наукових посилань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У західній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє представлення в концепції посттравматичного зростання (posttraumatic growth). Піонери дослідження цього феномену Р.Тедескі та Л. Калхоун визначають посттравматичне зростанням як «досвід позитивних змін, унаслідок боротьби зі значною життєвою кризою» [20, с. 1]. На сьогоднішній день феномен посттравматичного зростання займає одне з провідних місць за кількістю щорічних досліджень та публікацій. Цьому багато в чому сприяють результати, що продемонстрували важливість розуміння ключових аспектів посттравматичного зростання для підвищення ефективності заходів психокорекції, реабілітації та психотерапії осіб після впливу психотравмуючої події [10].

Активно досліджуються психологічні (темперамент, риси особистості) та соціально-психологічні (соціальна підтримка, умови життя)

предиктори посттравматичного зростання [19]. Розробляються моделі процесу зростання та їх ключові компоненти [11; 20]. Широке висвітлення отримали дослідження взаємозв'язку посттравматичного зростання та посттравматичного стресового розладу [7]. Розкриваються гендерні особливості прояву посттравматичного зростання.

Проте, не зважаючи на активний розвиток за кордоном, феномен посттравматичного зростання залишається майже не відомим для вітчизняної психологічної науки. Єдиними вітчизняними напрацюваннями в цьому напрямку є серія статей опублікованих О.А. Шелюг та С.Л. Чечко [2; 3].

Метою даної роботи є аналізу сучасного стану наукового вивчення феномену посттравматичного зростання в зарубіжній психології, висвітлення ключових та найбільш проблемних сфер дослідження цього явища.

Виклад основного матеріалу. Загальне розуміння того, що страждання та дистрес можуть виступати в якості джерел позитивних або адаптаційних змін особистості (принаймні для деяких осіб) не є новим та імпліцитно простежується протягом всієї історії людства. Наприклад, деякі з ранніх ідей та релігійних писань стародавніх Греків, Іудеїв та Християн, а також деякі з вчень Іудаїзму, Буддизму та Ісламу, містять елементи констатування «потенційно-перетворюючої» сили пережитого страждання [18].

В психологічній науці інтерес до позитивних наслідків пережитих травматичних подій почав з'являтися з середини ХХ століття. Одними з перших та найбільш значущими роботами в цій галузі були напрацювання В. Франкла та Дж. Каплана. Обидва дослідники розглядали психотравмуючі ситуації та обумовлені ними страждання одночасно і як джерело небезпеки психічного здоров'я, і як джерело потенційних позитивних здобутків для особистості. Зокрема, Віктор Франкл в своїй книзі «Людина у пошуках справжнього сенсу», зумів яскраво проілюструвати значення пережитих психотравмуючих ситуацій й пов'язаних з ними страждань для знаходження справжнього сенсу життя [8]. Дослідник переконує, що обумовлені психотравмуючою ситуацією страждання часто дозволяють людині проявити внутрішню свободу волі, зробити вільний вибір та сформувати власні нові сенси.

Починаючи з 80-х років у науковій літературі був представлений широкий спектр досліджень, які в тій чи іншій мірі підтверджували погляди вищезазначених науковців. Зокрема, деякі позитивні здотутки спостерігалися в результаті боротьби осіб з такими серйозними соматичними захворювання як ревматоїдний артрит (Н. Tennen), рак (М. J. Cordova) та інфаркт міокарда (G. Affleck); після переживання особами тяжких сімейних випробувань, зокрема втрати близької особи (L. G. Calhoun, R. G. Tedeschi), безпліддя (Н. Tennen, G. Affleck, R. Mcndola) та боротьбі з захворюваннями дітей (D. A. Abbott, Н. М.

William); в результаті зазнавання сексуального насильства, зокрема зґвалтування (P. Frazier, G. Theresa, M.R. Burt, V.L. Katz) та інцесту (R.L. Silver, M.H. Stones) [7; 19; 20]. Зокрема, згідно з результатами дослідження Марта Р. Берта та Бонні Л. Каца, було встановлено, що 50% жертв зґвалтування відзначали, що після цього насильства та боротьби з його наслідками вони змінилися в позитивному напрямку; менше 15% вважали, що вони змінилися в негативному напрямку. Досліджувані жінки повідомляли, що позитивні зміни проявлялися в позитивній зміні уявлення про себе; появи кращого саморозуміння; підвищення сенсу власного життя. Вони довіряли собі значно більше та брали на себе відповідальність за те, що роблять [6, с. 69].

Не меншого висвітлення отримали дослідження позитивним особистісних здобутків отриманих в результаті автотранспортних аварій (S. Joseph, W. Ruth), пожеж (S.C. Thompson,) та різноманітних катастроф (S.C. Thompson). Зокрема, С. Томпсон в своїх дослідженнях осіб чиї будинки були пошкоджені або зруйновані в результаті пожежі встановила, що 66% респондентів повідомили про певні позитивні зміни; деякі особи з цього дослідження, хоча і втратили все своє майно, заявили про свій досвід «зростання». Вони повідомляли, що дізналися значно більше про себе і значно краще оцінюють інших людей, які також зазнали втрати [21, с. 292].

Для опису та концептуалізації позитивних змін, що відбулися у відповідь на зазначений вище спектр життєвих травматичних ситуацій, в науковій літературі було представлено цілу низку термінів: «самооновлення» (D.T. Jaffe), «позитивний сенс» (S.C Thompson), «зростання екзистенційної усвідомленості» (I.D. Yalom, M.A Lieberman), «позитивні зміни» (S. Joseph, R. Williams, W. Yule), «пов'язане із стресом зростання» (C.L. Park, L.H. Cohen, R. Murch) «квантум зміни» (W.R. Miller, J. C'deVaca), «трансформаційний копінг» (C.M. Aldwin, K. Sutton, M. Lachman), «знаходження користі» (G. Affleck, H. Tennen), «процвітання» (C. Ryff, B. Singer), «сприйняття вигод» (J. C. McMillen, R.H. Fisher), «відкриття сенсу» (J.E. Bower) «позитивні побічні результати» (J.C. McMillen, C.L. Cook), «позитивне переосмислення» (M.F. Scheier, J.K. Weintraub), «змагальницьке зростання» (P.A. Linley, S. Joseph), посттравматичне зростання (R.G. Tedeschi, L.G. Calhoun) [11, с. 1041-1042; 20, с. 3].

На думку С. Джосефа та А. Лінлей, в загальному, перераховані вище поняття є взаємозамінні і синонімічні та не здатні претендувати на першість в описі цього феномену [11, с.1042]. Проте, активне нарощення емпіричних та теоретичних напрацювань в цій галузі протягом останніх 20 років дозволяє констатувати, що на сьогодні найпоширенішого вжитку набув термін «посттравматичне зростання». За переконанням низки дослідників (Т. Zoellner, А. Maercker, R. G. Tedeschi, L. G.

Calhoun) цей термін є найбільш оптимальним та найкращим чином відображає феноменологічну сутність явища в кількох напрямках [20, с. 4]. По-перше, наявність слова «зростання» підкреслює, що особи вийшли за межі їх колишнього рівня адаптації, психологічного функціонування або розуміння життя. По-друге, наприклад, на відміну від запропонованого терміну «пов'язане із стресом зростання», термін «посттравматичне зростання» підкреслює той факт, що зростання відбувається в результаті надзвичайної стресової події (травматичної події), а не як наслідок будь-якого іншого незначного стресу або природного процесу розвитку. По-третє, термін «посттравматичне зростання» на відміну від термінів «процвітання» та розростання (thriving), залишає місце для припущення, що ці позитивні зміни, які обов'язково потребують значної загрози або руйнування фундаментальних життєвих схем, інколи можуть співіснувати із значним психологічним дистресом [20]. В силу вищезазначених аргументів саме цей термін буде використовуватись в нашому дослідженні як основний.

Розглядаючи феномен посттравматичного зростання, слід провести чітку диференціацію між ним та деякими пов'язаними чи подібними концептами. Зокрема, феномен посттравматичного зростання повинен бути чітко диференційований від таких широко відомих теоретичних концептів як психологічна резильєнтність, життєстійкість, диспозиційний оптимізм, та почуття узгодженості. Всі ці концепти описують певні особистісні характеристики, які дозволяють людині доволі успішно протистояти негараздам різної природи. Так, під психологічною резильєнтністю розуміється динамічний процес позитивної адаптації людини до негараздів; здатність особи продовжувати ефективно функціонувати після значних життєвих позбавлень та скрутних становищ існування [20, с. 4]. Під життєстійкістю розуміється система диспозиційних переконань людини (про себе, світ, відносини зі світом), що в залежності від вираженості перешкоджає виникненню внутрішнього напруження і стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів та сприйняття їх як менш значущих [1]. Особи з високим рівнем життєстійкості цікаві та активні, вважають, що вони можуть впливати на події та очікують, що життя висуває виклики, які можуть бути вирішені з особистісним розвитком. Почуття узгодженості описує осіб, які значно краще здатні впоратися зі стресами оскільки можуть досягнути чи зрозуміти події, можуть керувати ними, та можуть знайти сенс в них [4]. Під оптимізмом розуміється диспозиційна позиція людини, що забезпечує очікування позитивних результатів з будь-яких пережитих життєвих подій [16].

Як вже зазначалося, всі вище перераховані психологічні концепти описують певні особистісні характеристики, які дозволяють людині успішно протистояти негараздам різної природи. На противагу цьому, посттравматичне зростання, в першу чергу, відображає якісну трансформацію функціонування людини. На думку Р. Тедескі та Л. Калхоун пос-

травматичне зростання «стосується до змін в людях, які виходять за межі здатності протистояти та не зазнавати ушкоджень у вкрай стресових умовах» [20, с. 4]. На противагу цьому, посттравматичне зростання, в першу чергу, відображає якісну трансформацію функціонування людини. Як зазначає Р. Тедескі та Л. Калхоун посттравматичне зростання «належить до змін в людях, які виходять за межі здатності протистояти та не зазнавати ушкоджень у вкрай стресових умовах» [20, с. 4]. Цей концепт постулює положення, що в житті людини з'являється щось позитивно нове, щось, що означає свого роду рух за межі передтравматичного рівня адаптації. Посттравматичне зростання включає якісну трансформацію чи якісну зміну функціонування людини.

З цією точкою зору повністю погоджується С. Джозеф, зазначаючи в своїх працях, що навіть «коли клієнт досягає більш розвинутої структури «Я», що забезпечує конгруентність між «Я» та досвідом, він також повинен стати більш повноцінно функціонуючим». Конгруентна реінтеграція «Я» з досвідом – відзначає С. Джозеф – стосується не повернення клієнта до його або її передтравматичного рівня функціонування, а виходу клієнта за межі свого колишнього рівня функціонування» [11].

Згідно з переконанням вчених у виході за межі дотравматичного рівня функціонування (або зростання рівня функціонування у дотравматичних межах) і полягає основна характеристика феномену посттравматичного зростання, оскільки він, на відміну від звичайного повернення до передтравматичного рівня функціонування, забезпечує можливість людині стати більш стійкою до подальшої ретравматизації. Когнітивна перебудова, що відбувається в процесі боротьби з наслідками психотравми, дозволяє людині виробити когнітивні схеми, які не включають можливість травм в майбутньому, і в силу набутого досвіду, стати більш стійкими до «руйнування».

На сьогоднішній день частина теоретичних підходів розглядає посттравматичне зростання як результат боротьби особистості з травматичним стресом, інші схильні вважати посттравматичне зростання власне процесом подолання травми. Щоправда, більшість дослідників вважають, що процес і результат посттравматичного зростання є різними модусами існування цього феномену і відіграють різну адаптивну роль [3, с. 115].

Прийнято вважати, що позитивні ефекти посттравматичного зростання проявляються у трьох основних сферах. Вперше виділення цих ключових сфер зростання було запропоновано Р. Тедескі та Л. Калхоун на основі якісного аналізу літератури та безпосереднього опитування значної кількості осіб, що зазнали травматичних ситуацій [19]. На сьогоднішній день такий розподіл (з незначними варіаціями) підтримується в більшості досліджень.

Перша сфера прояву посттравматичного зростання представлена позитивною зміною в сприйнятті й ставленні до себе та зростанні емоційної експресивності. Спостерігається більш зв'язна Я-концепція, яка включає не лише усвідомлення персональної сили та опірності негативним подіям, а і краще розуміння власної вразливості та власних обмежень [3]. Особи відчувають себе більш досвідченими, більш сильними, впевненими в собі, здатними прийняти існуючий порядок речей та гідно зустріти майбутні складнощі. Так, дослідження С Джозефа та Р. Вільямса продемонструвало, що 83% осіб, які пережили ситуацію потоплення круїзного судна «Юпітер» (21 жовтня 1988 року), в своїх самозвітах повідомили про сильні позитивні зміни в їх поглядах на життя. Більшість досліджуваних осіб погоджувались з тим, що вони вже не сприймали життя як щось належне (91%), та відзначали що вони стали більш рішучими у домаганні успіху у власному житті (50%) [9].

Друга сфера прояву посттравматичного зростання це зміна в міжособистісних відносинах, а саме більш тісні сосунки з родиною та іншими значущими людьми, зростання цінності стосунків, альтруїзм і відданість, здатність приймати допомогу, підвищена чутливість стосовно інших та відкритість до нових форм поведінки. Зміни в міжособистісних відносинах виражаються у більш глибокому сприйнятті важливості сімейних зв'язків, підвищенні цінності інших, особливо найближчих родичів та друзів. Спостерігається значне збільшення співчуття до інших, встановлення більш близьких відносин з оточуючими, готовність до безпосереднього вираження почуттів та саморозкриття. Зокрема, Г. Афлек описуючи реакції матерів, чиї новонароджені лікувались від важких пренатальних медичних проблем, відзначав, що майже 60 % матерів з цієї вибірки повідомили про певні відчутні для них здобутки, значна частка яких була пов'язана зі збільшенням інтимності сімейних стосунків, емоційним зростанням і розумінням того наскільки дорогоцінною є їхня дитина [5].

Третя сфера прояву посттравматичного зростання це поява більш інтегрованої життєвої філософії, світогляду, що включає підвищення значущості власного існування, зміну пріоритетів, зміцнення переконань, почуття смислу, цілковите оновлення світосприйняття [3]. Зміни в життєвій філософії виражаються у зміні життєвих пріоритетів, умінні цінувати життя в цілому та в дрібницях, духовному рості та мудрості. Особи, що демонструють позитивні зміни такого типу повідомляють про підвищення цінності власного життя і кожного нового прожитого дня. Вони здатні серйозно переосмислити власні пріоритети та визначити, що дійсно важливо для них в цьому житті. Окрім цього спостерігається поява нових можливостей, здатності та бажання здійснити позитивні зміни в житті, знайти нові інтереси. Зміни в філософії життя повідомляється багатьма особами, які борються з травмою. Так, Тейлор та Літман встановили, що 60% жінок, у яких було виявлено рак, повідомили

ли позитивні зміни в пріоритетах. Зокрема, ці жінки стали ставилися до життя більш просто та з насолодою (життя, яке надавало значно більше задоволення) [17]. Дев'яносто чотири відсотки з осіб, що вижили після катастрофи круїзного корабля «Юпітер» повідомили, що вони більше не сприймали життя, як щось належне; 71% повідомили, що вони живуть кожен день на повну [9].

Важливим питанням, над вирішенням якого задумувались вчені в межах дослідження посттравматичного зростання полягало у тому чи насправді всі вищезазначені позитивні здобутки є реальними. Виникали сумніви, про те чи насправді посттравматичне зростання має місце, чи не є ці позитивні здобутки лише відображенням соціальної бажаності зі сторони досліджуваних осіб або лише їх позитивними ілюзіями, які хоча і виконують адаптивну функцію, однак не ґрунтуються на конкретних та об'єктивних змінах [12]. Сумніви стосовно цього були розвінчані в дослідженні К. Пака, психолога з Каліфорнійського університету [15]. Використовуючи у своєму експерименті дослідницьку стратегію, яка передбачала порівняння суб'єктивних оцінок наявності посттравматичного зростання з об'єктивними оцінками та зовнішніми критеріями (відгуки значущих близьких осіб), вченому вдалося встановити значущий статистичний зв'язок.

Одним з найбільш проблематичних аспектів вивчення посттравматичного зростання залишається побудова відповідних та вичерпних теоретичних моделей цього феномену. На сьогоднішній день в науковій літературі найбільшого висвітлення отримали дві теоретичні моделі: функціонально-описова модель запропонована Р. Тедескі та Л. Калхоун та особистісно-центрована модель запропонована С. Джозефом [11; 20].

Функціонально-дескриптивна модель посттравматичного зростання була розроблена в світлі теоретичних поглядів соціально-когнітивного підходу до посттравматичного стресу сформованого відомою американською дослідницею Р. Янофф-Бульман. Особливого значення для цієї теоретичної моделі набуло поняття «світ припущень» (assumptive world). Автори функціонально-дескриптивна моделі розглядають зростання як потенційний наслідок когнітивних зусиль переоцінити початкові, дотравматичні уявлення про світ та поступово реконструювати «світу припущень» [20].

Особистісно-центрована модель С. Джозефа, що ґрунтується на теоретичних поглядах К. Роджерса та розглядає посттравматичне зростання як процес когнітивної акомодатії травматичного досвіду та побудови Я-концепції [11]. Слід зазначити, що на сьогоднішній день, для забезпечення більш комплексного та складного теоретичного аналізу, спостерігається поступова трансформація особистісно-центрованої моделі посттравматичного зростання в теорію організмичної оцінки («organismic valuing theory») [11].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Як видно з вищевикладеного матеріалу, на сьогоднішній день позитивні здобутки особистості після переживання травматичної ситуації загальноприйняті та активно підтверджуються науковими дослідженнями. Феномен посттравматичного зростання є доволі поширеним явищем, яке може виникнути в результаті боротьби особи з наслідками травматичної ситуації різного характеру. Це зростання проявляється в різних сферах за допомогою різних механізмів.

Порівнюючи широке висвітлення феномену посттравматичного зростання в закордонній літературі з наявною кількістю вітчизняних наукових робіт, можна констатувати, що вітчизняна розробленість цієї проблематики є недостатньою. Соціально-політичні умови нашого сьогодення та колосальний запит сучасних українських реалій, робить надзвичайно актуальним більш широкий розгляд цього феномену як в теоретичному, так і емпіричному плані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
2. Чачко С. Л. Проблема посттравматического роста: попытка теоретического анализа / С.Л. Чачко // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2010. – №15. – випуск 11. – С. 140–148.
3. Шелюг О. А. Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій / О. А. Шелюг // Психологія і особистість. – 2014. – №1. – С. 112–129.
4. Antonovsky A. Unraveling the mystery of health : How people manage stress and stay well / Aaron Antonovsky. – Jossey-Bass, 1987. – 238 p.
5. Affleck G. Causal and control cognitions in parents coping with chronically ill children / G. Affleck, D. A. Allen, H. Tennen, B. J. McGrade, S. Ratzan // Journal of Social and Clinical Psychology. – 1985. – №3. – Vol. 3. – P. 367–377.
6. Burt M. R. Dimensions of recovery from rape focus on growth outcomes / M. R. Burt, B. L. Katz // Journal of Interpersonal violence. – 1987. – №2. – Vol. 1. – P. 57–81.
7. Christopher M. A broader view of trauma : A biopsychosocial-evolutionary view of the role of the traumatic stress response in the emergence of pathology and/or growth / Michael Christopher // Clinical psychology review . – 2004. – №24. – Vol. 1. – P. 75–98.
8. Frankl V. Man's Search For Meaning : The classic tribute to hope from the Holocaust / Viktor Frankl. – London. Sydney. Auckland. Johannesburg : Rider, 2004. – 160 p.

9. Joseph S. Changes in outlook following disaster : The preliminary development of a measure to assess positive and negative responses / S. Joseph, R. Williams, W. Yule // *Journal of Traumatic Stress*. – 1993. – №6. – Vol. 2. – P. 271–279.

10. Joseph S. Client-centred therapy, post-traumatic stress disorder and post-traumatic growth : Theoretical perspectives and practical implications / Stephen Joseph // *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*. – 2004. – №77. – Vol. 1. – P. 101–119.

11. Joseph S. Growth following adversity: Theoretical perspectives and implications for clinical practice / S. Joseph, P. A. Linley // *Clinical psychology review*. – 2006. – №26. – P. 1041–1053.

12. Lehman D. Positive and negative life changes following bereavement and their relations to adjustment / D. R. Lehman, C. G. Davis, A. DeLongis, C. B. Wortman, S. Bluck, D. R. Mandel, J. H. Ellard // *Journal of Social and Clinical Psychology*. – 1993. – №12. – P. 90–112.

13. Linley P.A. Positive Change Following Trauma and Adversity: A Review / P.A. Linley, S. Joseph // *Journal of Traumatic Stress*. – 2004. – №1. – Vol. 17. – P. 11–21.

14. Luthar S. S. The Construct of Resilience : A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work / S. S. Luthar, C. Dante, B. Bronwyn // *Child Development*. – 2000. – №3. – Vol. 71. – P. 543–562.

15. Park C. L. Assessment and prediction of stress-related growth / C. L. Park, H. C. Lawrence, L. M. Renee // *Journal of personality*. – 1996. – №64. – Vol. 1. – P. 71–105.

16. Scheier M. F. Optimism, coping, and health: assessment and implications of generalized outcome expectancies / M. F. Scheier, S. C. Charles // *Health psychology*. – 1985. – №4 – Vol.3. – P. 219.

17. Taylor S. E. Attributions, beliefs about control, and adjustment to breast cancer. / S. E. Taylor, R. R. Lichtman, J. V. Wood // *Journal of personality and social psychology*. – 1984. – №46. – Vol. 3. – P. 489–502.

18. Tedeschi R. G. Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering / R. G. Tedeschi, G. C. Lawrence. – Sage Publications, 1995. – 175 p.

19. Tedeschi R. G., The post-traumatic growth inventory : Measuring the positive legacy of trauma / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // *Journal of Traumatic Stress*. – 1996. – Vol. 9. – P. 455–471.

20. Tedeschi R. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // *Psychological Inquiry*. – 2004. – №1. – Vol. 15. – P. 1–18.

21. Thompson S. C. Finding positive meaning in a stressful event and coping / S. C. Thompson // *Basic and Applied Social Psychology*. – 1985. – №6. – Vol. 4. – P. 279–295.

**ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ
ДЖЕРЕЛ**

1. Leont'ev D. A. Test zhiznestojkosti / D. A. Leont'ev, E. I. Rasskazova. – М. : Smysl, 2006. – 63 с.
2. Chachko S. L. Problema posttravmaticheskogo rosta: popytka teoreticheskogo analiza / S. L. Chachko // Visnik Odes'kogo nacional'nogo universitetu im. I. I. Mechnikova. – 2010. – №15. – vipusk 11. – S. 140–148.
3. Sheljug O. A. Bagatovimirnist' fenomenu posttravmatichnogo rostu: biologichnij, psihologichnij ta sociokul'turnij skladniki osobistisnih transformacij / O. A. Sheljug // Psihologija i osobistist'. – 2014. – №1. - S. 112–129.
4. Antonovsky A. Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well / Aaron Antonovsky. – Jossey-Bass, 1987. – 238 p.
5. Affleck G. Causal and control cognitions in parents coping with chronically ill children / G. Affleck, D. A. Allen, H. Tennen, B. J. McGrade, S. Ratzan // Journal of Social and Clinical Psychology. – 1985. – №3. – Vol. 3. – P. 367–377.
6. Burt M. R. Dimensions of recovery from rape focus on growth outcomes / M. R. Burt, B. L. Katz // Journal of Interpersonal violence. – 1987. – №2. – Vol. 1. – P. 57–81.
7. Christopher M. A broader view of trauma: A biopsychosocial-evolutionary view of the role of the traumatic stress response in the emergence of pathology and/or growth / Michael Christopher // Clinical psychology review . – 2004. – №24. – Vol. 1. – P. 75–98.
8. Frankl V. Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust / Viktor Frankl. – London. Sydney. Auckland. Johannesburg : Rider, 2004. – 160 p.
9. Joseph S. Changes in outlook following disaster: The preliminary development of a measure to assess positive and negative responses / S. Joseph, R. Williams, W. Yule // Journal of Traumatic Stress. – 1993. – №6. – Vol. 2. – P. 271–279.
10. Joseph S. Client-centred therapy, post-traumatic stress disorder and post-traumatic growth: Theoretical perspectives and practical implications / Stephen Joseph // Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice. – 2004. – №77. – Vol. 1. – P. 101–119.
11. Joseph, S. Growth following adversity: Theoretical perspectives and implications for clinical practice / S. Joseph, P. A. Linley // Clinical psychology review. – 2006. – №26. – P. 1041-1053.
12. Lehman D. Positive and negative life changes following bereavement and their relations to adjustment / D. R. Lehman, C. G. Davis, A. DeLongis, C. B. Wortman, S. Bluck, D. R. Mandel, J. H. Ellard // Journal of Social and Clinical Psychology . – 1993. – №12. – P. 90-112.
13. Linley P.A. Positive Change Following Trauma and Adversity:

A Review / P.A. Linley, S. Joseph // Journal of Traumatic Stress . – 2004. – №1. – Vol. 17. – P. 11-21.

14. Luthar S. S. The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work / S. S. Luthar, C. Dante, B. Bronwyn // Child Development. – 2000. – №3. – Vol. 71. – P. 543–562.

15. Park C. L. Assessment and prediction of stress-related growth / C. L. Park, H. C. Lawrence, L. M. Renee // Journal of personality. – 1996. – №64. – Vol. 1. – P. 71–105.

16. Scheier M. F. Optimism, coping, and health: assessment and implications of generalized outcome expectancies / M. F. Scheier, S. C. Charles // Health psychology. – 1985. – №4 – Vol.3. – P. 219.

17. Taylor S. E. Attributions, beliefs about control, and adjustment to breast cancer. / S. E. Taylor, R. R. Lichtman, J. V. Wood // Journal of personality and social psychology . – 1984. – №46. – Vol. 3. – P. 489–502.

18. Tedeschi R. G. Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering / R. G. Tedeschi, G. C. Lawrence. – Sage Publications, 1995. – 175 p.

19. Tedeschi, R. G. The post-traumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Journal of Traumatic Stress. – 1996. – Vol. 9. – P. 455–471.

20. Tedeschi R. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Psychological Inquiry. – 2004. – №1. – Vol. 15. – P. 1–18.

21. Thompson S. C. Finding positive meaning in a stressful event and coping / S. C. Thompson // Basic and Applied Social Psychology. – 1985. – №6. – Vol. 4. – P. 279–295.

УДК: 37.091.21:159.922.3

Ковальчук З.Я., к. психол. наук, доцент заступник декана факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ГЕНЕТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ РІЗНОГО ТИПУ

У статті автор розкриває концептуальні основи проблеми оптимізації педагогічної взаємодії в сучасному освітньому просторі. В контексті генетично-психологічної парадигми розкрито закономірності і специфіку міжособистісного спілкування учасників педагогічного процесу, висвітлено системні комунікативно-перцептивні утворення їхньої взаємодії. Крізь призму генетичної психології здійснено багатовекторне теоретико-емпіричне вивчення психологічних особливостей педагогічного спілкування.

Ключові слова: генетична психологія, оптимізація, педагогічна взаємодія, пе-